

**В. В. Тарновський-молодший – громадський діяч
і благодійник чернігівської землі**

У статті висвітлюється громадсько-політична діяльність відомого українського благодійника В. В. Тарновського-молодшого, який своєю самовідданою працею сприяв суспільному та культурно-просвітницькому поступу України у другій половині XIX ст.

Ключові слова: Тарновський, меценат, колекція, Качанівка, громадсько-політична діяльність.

В статье рассматривается общественно-политическая деятельность известного украинского благотельца В. В. Тарновского-младшего, который своим самоотверженным трудом способствовал общественному и культурно-просветительскому развитию Украины во второй половине XIX в.

Ключевые слова: Тарновский, меценат, коллекция, Качановка, общественно-политическая деятельность.

The article highlights the social and political work of the famous Ukrainian philanthropist Tarnovsky Jr., who contributed its selfless work social, cultural and educational progress of Ukraine in the second half of the nineteenth century.

Key words: Tarnowski, philanthropist, collection, Kachanivka, social and political activity.

Сучасний етап розбудови української демократичної держави не можна уявити без всебічного осмислення історичного минулого та самобутньої культурної спадщини її народу. Не буде перебільшенням стверджувати, що помітну роль у становленні та розвитку сучасної національної ідеї відіграла так звана "стадія повернення до збирання спадщини" – період національно-культурного відродження у Наддніпрянській Україні, що тривав з 70-х рр. XIX ст. до початку XX ст. [9, с. 363]. Серед її яскравих особистостей центральне місце посідає постать В. В. Тарновського-молодшого (1838–1899 рр.) – відомого громадсько-політичного діяча, мецената та колекціонера.

З самого народження В. В. Тарновський-молодший був пов'язаний із Україною безліччю родових, сімейних та дружніх ниток. Про це засвідчують наукові джерела, у яких генеалогічне дерево

Тарновських сягає XIII ст. і бере початок від "кастеляна Краковського Спицитира" [10, с. 194], нащадки якого були військовими товаришами, тобто внесеними до реєстру вільними освіченими козаками.

Так, серед пращурів цього роду – С. В. Тарновський, який від гетьмана Скоропадського отримав села Манджосівку і Білоцерківку, а від Данила Апостола – "18 нояб. 1721 г. гетманський универсал на купленную у Андрея и Якова Полуботков слободку Деревены" [11, с. 4]. Його син Я. С. Тарновський, який був студентом Києво-Могилянської академії, обіймав уже посаду генерального бунчужного і був депутатом від шляхетства Прилуцького полку до Катерининської Комісії для створення проекту нового укладання законів (1767 р.) [16, с. 129].

Наприкінці XVIII – на середину XIX ст. серед Тарновських вже були військові російської армії, великі чиновники і громадські діячі [7, с. 75]. Серед них – Г. С. Тарновський, який підтримував бідних митців, що не мали власного притулку, його небіж В. В. Тарновський-старший, якого цікавили питання народонаселення у Російській імперії, видобутку корисних копалин, лісокористування, шовківництва, скотарства, рибальства, вівчарства, конярства, мануфактурної промисловості, побуту, народної освіти, але найбільшої слави він зажив як активний провідник селянської реформи 1861 р. [6, с. 12].

У той же час глибоке вивчення зовнішніх і внутрішніх факторів впливу на формування поглядів носіїв цього прізвища сприяє можливості повно і всебічно висвітлити уклад життя одного з найяскравіших її представників – В. В. Тарновського-молодшого, який був людиною різнопланової діяльності.

Для українських науковців та істориків уже стало певною традицією розповідати про нашого земляка як про фанатичного колекціонера і засновника Музею українських старожитностей. І не дивно, адже цій справі він віддав багато часу, грошей, сил і здоров'я. Однак на сьогодні поки що мало відомо про суспільно-політичну діяльність В. В. Тарновського-молодшого. Як зазначає у своїй статті Н. А. Колосова, Добročинність з великої літери була його покликанням, а до службової кар'єри він не мав нахилу [7, с. 77]. Чи справді це було так?

Після закінчення повного курсу наук у Київському університеті Св. Володимира молодий і енергійний чоловік 24 вересня 1862 р. розпочав службу на посаді кандидата у мирові посередники у Борзенському повіті Чернігівської губернії, а 22 листопада

1864 р. "вступил в отправлені должности Мирowego Посредника Парафіевскаго участка" [3, арк. 81]. Через 5 років "Высочайшим приказом по Министерству Внутренних Дел" за зразкову службу 17 січня 1869 р. отримав чин губернського секретаря і вже 5 липня був обраний предводителем дворянства у Борзенському повіті до виборів 1872 р. [3, арк. 83].

Зазначимо, що залишилось не так багато матеріалів, які б могли показати, якими справами займався В. В. Тарновський-молодший, перебуваючи на цій посаді. Але ті, що збереглися, передусім у Державному архіві Чернігівської області, викликають інтерес.

Особливий інтерес становить, наприклад, клопотання Борзенської Земської Управи "об утверджені Помещика Борзенскаго уезда Василія Васильевича Тарновскаго Попечителем Борзенской городской больницы с правом Государственной службы согласно циркуляру Г. Министра Внутренних Дел в отзыв Г. Начальника Губернии в Управу от 28 апреля за № 311" [1, арк. 1].

Переглядаючи сторінки переписки, яка тривала майже рік, стає зрозумілим, що затвердження не відбулось "так как нет документов о службе и несостоянии под следствием и судом", які повинен був представити чиновник [1, арк. 9]. Які обставини завадили йому це зробити, поки що не з'ясовано, тож нам залишається лише висувати припущення. І наведені нижче є одними із таких.

У 1858 р. Тарновський позичив під домашню розписку 2000 крб сріблом у Федора Любицина, який незабаром помер, залишивши заповіт, у якому нічого не згадав про цей факт. Однак його донька Капіталіна Подякова взяла розписку і передала її Янкелю Кагану, який, заручившись підтримкою Чернігівського Поліцейського Управління, почав вимагати виплату цих грошей.

У свою чергу, поміщик звернувся до всеросійського самодержавця із заявою, що "ни Капиталина Подякова; ни Янкель Каган не имеют никакого права на получение взыскиваемых с меня по росписке денег, и в то-же время стесненный неосновательными действиями Черниговскаго Городскаго Полицейскаго Управления не обратившаго должного внимания на данный мною отзыв, что права на взыскиваемый с меня капитал должны быть определены судебным местом... предписать Черниговскому Губернскому Полицейскому Управлению о приостановлені ареста на мою движимость, так как деньги мои по-росписке Любицину, в полне уплачены 1866 года ноября 9 дня" [2, арк. 2–3].

Якщо уважно подивитись на рік, то він збігається у часі із заявою, зробленою Борзенською Земською Управою. І можливо, саме ця обставина стала причиною відсутності необхідних документів для затвердження, адже слідство тривало до 24 вересня 1868 р. (до речі, рішення було прийнято на користь Тарновського).

А можливо існувала більш вагома причина: у грудні 1866 р. після одного з бурхливих засідань Чернігівської губернської земської управи раптово помер батько – В. В. Тарновський-старший [19, с. 57]. Тож поряд із суспільною діяльністю з'явилися сімейні турботи й обов'язки.

По смерті батька В. В. Тарновський-молодший успадкував родинну садибу разом з іншими маєтками, і як справжній цінитель і знавець садово-паркового мистецтва він протягом 30 років перетворив Качанівку на справжнє українське диво [13, с. 32].

В літературі досить часто пишеться, що славу і визнання справжнього літературно-художньо-музичного салону маєток набув за часів Г. С. Тарновського [15, с. 282]. Він перебудував палац, поставив нові будівлі, альтанки, висадив у парку рідкісні види дерев, завів оркестр і театр. Все ж таки по-справжньому своєю масштабністю і красою Качанівка стала відомою за часів В. В. Тарновського-молодшого, який "тремтів над своїм творінням" [13, с. 32].

Так, наприклад, читаючи спогади Д. І. Яворницького, стає зрозумілим, що вони не зовсім пронизані симпатією до власника маєтку, а от враження від парку наповненні любов'ю і натхненням. "Кидалась у вічі і та велика сила троянд розкішних, які посажені були в одну лінію перед палацом, навпроти вікон та дверей, що виходили в парк. Опріч троянд, та скільки ж було інших квітів! Білих, синіх, блакитних, жовтих, жовтогарячих, червоних, яких понасаджено було в кругах, чотирикутниках, сегментах та на грядках. Там, де з прямолінійними доріжками сходяться бокові, поставлено мармурові або металеві статуї українських значних осіб – поетів, письменників, учених, художників. Або ж, замість статуй, поставлено колони, а на колонах погруддя видатних людей, дорогі вазони, де посаджено всіляких кольорів квіти" [16, с. 137].

Важливим буде згадати і той факт, що В. В. Тарновський-молодший продовжив й укріпив традицію гостинності, започатковану його попередниками. Бажаними гостями були художники, літератори, композитори, громадські діячі, представники відомих родів, з якими особисто товаришував господар, вчений люд.

Звичайно, перерахувати кількість імен, автографи яких зберіглися у відомому альбомі власників, неможливо. Та все ж хотілося згадати тих, які своїми думками чи ідеями вплинули на формування світогляду нашого земляка: Т. Г. Шевченко, М. І. Костомаров, П. О. Куліш, О. М. Куліш, Д. І. Яворницький, О. М. Лазаревський, М. А. Маркевич, М. Ф. Біляшівський, І. Ю. Рєпін, В. П. Горленко, О. Я. Волосков, О. О. Агін.

Цілеспрямований молодий чоловік підтримував не лише діячів культури, але й простий український народ. У 1869 р. він втілює у життя проект медичного обслуговування в Чернігівській губернії: при Парафіївському цукровому заводі була влаштована лікарня, у якій працювали лікар і два фельдшери. Відвідувати її могли не тільки робітники, а й селяни Парафіївської волості.

Із 70-х рр. XIX ст. В. В. Тарновський-молодший бере активну участь у громадсько-політичному житті Ніжина. Саме у цей час зароджується ідея увічнення пам'яті відомого українського і російського письменника М. В. Гоголя. Було обрано Комітет, члени якого доручили уродженцю Ніжинського повіту П. П. Забілі скласти кошторис на виготовлення бюсту, а місце для монумента обрали у громадському сквері на колишньому Соборному майдані [8, с. 142].

Відкриття пам'ятника відбулось 4 вересня 1881 р., і велика заслуга у цьому належала ніжинському предводителю дворянства В. В. Тарновському-молодшому, який не лише влаштував урочистий прийом, але і вклав у цю справу значні кошти. Зазначимо, що родину славнозвісних благодійників поєднували давні відносини з М. В. Гоголем (В. В. Тарновський-старший був товаришем письменника по Ніжинській гімназії вищих наук, і ця щирість взаємин збереглася на все життя).

28 травня 1881 р. громадський діяч знову був обраний на посаду предводителя дворянства Ніжинської Управи, а 22 вересня Чернігівським дворянським Депутатським Зібранням "за выслугу трехлетій в должности по выборам дворянства... Всемилоостивейше пожалован Кавалером Ордена Св. Владимира 4-й степени" [4, арк. 3], 15 травня 1883 р. відзначений орденом Св. Анни II ступеня [5, арк. 23].

За добросовісну службу В. В. Тарновського-молодшого було нагороджено чином статського радника. Хоча довгий час на шляху одержання чергової відзнаки існувала певна перешкода. Виявляється, що "Тарновскій Указомъ Правительствующаго Сената от 2 ноября за № 13829 устраниен от должности Предводителя

Дворянства Нежинского Уезда на время следствия и суда по делу о беспорядках и упущениях, замеченных при ревизии дела-производства Нежинского Уездного по воинской повинности Присутствия" [5, арк. 1].

Розслідування, яке тривало до жовтня 1885 р., виявило, що суспільно-політичний діяч за станом здоров'я не міг слідкувати за всім особисто, а тому довірив роботу писарю Андрію Стебліну. І хоча такі дії призвели до упущень по службі, але вони не мали "каких либо указаний на злонамеренность или другие личные виды". Тож обвинувачення були зняті, Тарновський продовжив виконувати покладені на нього обов'язки, а 25 травня 1887 р. був вп'яте обраний на посаду предводителя дворянства.

Широкомасштабною діяльністю колекціонер відзначився й у культурно-мистецькому та літературному житті України. Відомо, наприклад, про значні його пожертви на спорудження пам'ятників І. П. Котляревському в Полтаві та Б. М. Хмельницькому в Києві. Окремою історією є причетність митця до впорядкування та збереження Шевченкової могили.

Теплі стосунки склалися у Кобзаря з В. В. Тарновським-молодшим. Свою першу зустріч з поетом він змалював так: "Мене пройняв якийсь трепет, мене лихоманило, мов у гарячці: переді мною стояв той, чиї вірші й пісні я вже давно знав від моєї няні Борисівни" [18, с. 156]. Тому не дивно, що меценат був першим із українських діячів, хто добивався зняття заборони з імені Т. Г. Шевченка і розпочав клопотання про встановлення пам'ятника та перейменування Бібівського бульвару на бульвар Шевченка.

Як свідчать архівні документи, В. В. Тарновський-молодший не лише пожертвував тисячу карбованців на пам'ятник, а й прикрасив його справжнім витвором мистецтва – чудовим барельєфним зображенням поета, виготовленим за ескізом мецената у 1883 р. [17, с. 68]. Такий самий барельєф був встановлений у Качанівському парку, недалеко від дуба, де любив бувати Т. Г. Шевченко.

Із 90-х рр. XIX ст. щороку в Шевченківські вечори, організовані Київським літературно-артистичним товариством, Василь Васильович влаштовував великий обід, на який сходилися поетові однодумці, шанувальники, близькі люди [20, с. 68]. За його ініціативи відбувалися гуртові подорожі пароплавом для поклоніння праху. А найголовніше, йому вдалося зібрати величезну колекцію, бібліотеку творів поета і праць про нього. Громадський

діяч зробив те, чого не зміг зробити ніхто, оскільки на той час подібні заходи були заборонені.

Активну участь благодійник взяв у створенні і виданні історичного журналу "Київська старовина", перший номер якого з'явився у січні 1882 р. До кінця свого життя Тарновський-молодший фінансував і всіляко підтримував український щомісячник. Цікаво, що засідання редакційного комітету часто відбувалися у київському помешканні митця, по завершенні яких господар частував усіх вечерєю, що отримала жартівливу назву "пастила" – улюблені його ласощі з дитинства [14, с. 189].

27 серпня 1891 р. В. В. Тарновського-молодшого було обрано почесним членом Товариства "Просвіта" у Львові. Усвідомити значення цього звання дає можливість той факт, що за 60 років існування "Просвіта" наділила цією почесною лише 69 чоловік [12, с. 49]. І серед них той, чиї добродійні акції не знали меж до останніх днів. Його сучасники навіть засудили такі колекціонерські примхи та всілякі химерії, пов'язані з викиданням грошей, що поставили його на межу розорення.

У 1897 р. господар вимушений був продати Парафіївську економію і свою улюблену Качанівку багатому цукрозаводчику П. І. Харитоненку. Гроші від продажу він поділив на три рівні частини: собі, доньці Соні й синові Васючку. Колекцію, бібліотеку й значну частину меблів було вивезено до Києва, у нове помешкання [21, с. 91]. Незабаром свою унікальну колекцію української старовини меценат подарував Чернігівському губернському земству.

13 червня 1899 р. цієї неординарної людини, про яку можна сказати словами Франкового "Мойсея": "Все, що мав у життю, він віддав для одної ідеї, і горів, і яснів, і страждав, і трудився для неї", – не стало. У його житті було немало тяжких сторінок, але він завжди залишався відкритим до чужих бід. Не кожен здатний на таке.

Література

1. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), ф. 127. Чернігівське губернське правління (1800–1919 рр.), оп. 10 а, спр. 310. По отношению Черниговской Губернской Земской Управы, об утверждени в должность попечителя Борзенской Городской Больницы Помещика Василия Тарнавскаго, 10 арк.

2. ДАЧО, ф. 127, оп. 10 а, спр. 3344. По прошенію Титулярнаго Советника Василия Тарнавскаго, спредставленіем денег напоминая претензій к нему надворного советника Любичина, 43 арк.

3. ДАЧО, ф. 127, оп. 26 а, спр. 220. О Утверждении лиц избранных на должности Уездных Предводителей Дворянства, 157 арк.

4. ДАЧО, ф. 127, оп. 26 а, спр. 252. По отношению Черниговского Дворянского Депутатского Собрания, о представлении к награде орденом Св. Владимира 4 ст. секретаря Дворянства Титулярного Сотника Ходата, Депутатов Дворянства: Поручика Клобукова и Коллежского Советника Андрея Искрицкого, Предводителей Дворянства: Нежинского и Новозыбковского Поручика Михаила Уманца, 6 арк.

5. ДАЧО, ф. 127, оп. 29 а. спр. 128. Об возведении Нежинского предводителя дворянства Василия Тарновского в чин статского советника, 27 арк.

6. Качанівка. Альбом автографів / упоряд. С. О. Половнікова. – К. : Темпора, Майстерня Книги, 2010. – 327 с.

7. Колосова Н. А. Меценатська діяльність родини Тарновських в культурному розвитку України / Н. А. Колосова // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв / Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв. – К. : Міленіум, 2012. – № 3. – С. 74–78.

8. Костенко І. П. Пам'ятник М. В. Гоголю у Ніжині / І. П. Костенко // Сіверянський літопис. – 1997. – № 3 (15). – С. 142–143.

9. Магочій П.-Р. Україна: історія її земель та народів / П.-Р. Магочій ; пер. з англ. : Е. Гййдель, С. Грачов, Н. Кушко та ін. – Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2012. – 794 с.

10. Милорадович Г. А. Родословная книга Черниговского дворянства / Г. А. Милорадович. – СПб. : Губернская типография, 1901.

Т. 2. – Ч. 6. – 1901. – С. 194–196.

11. Модзалевський В. Л. Малоросійський родословник / упоряд. С. В. Шурляков. – К. : Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 1996.

Т. 5. – Вип. 1. – 1996. – 96, [2] с.

12. Надопта А. В. Василь Васильович Тарновський (молодший) – почесний член Товариства "Просвіта" у Львові / А. В. Надопта // Скарбниця української культури : зб. наук. праць. – Чернігів : Сіверянська думка, 2002. – Вип. 3. – С. 48–51.

13. Папета С. П. Качанівка / С. П. Папета // Родовід : – 1996. – № 14 (96). – С. 28–33.

14. Половнікова С. О. Василь Васильович Тарновський: духовні витоки українського патріотизму та благодійності / С. О. Половнікова // Скарбниця української культури : зб. наук. праць. – Чернігів : Сіверянська думка, 2007. – Вип. 8. – С. 183–190.

15. Синельник І. С. В. В. Тарновський та його колекція українських старожитностей / І. С. Синельник // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії і методики. – К. : НАН України, Ін-т історії України, 2004. – Чис. 11 (2). – С. 279–292.

16. Слабошпицький М. Ф. Українські меценати: нариси з історії української культури / М. Ф. Слабошпицький. – 2-ге вид., стер. – К. : Вид-во М. П. Коць і Ярославів Вал, 2006. – 416 с. : іл.

17. Тарахан-Берега З. П. Василь Тарновський та пам'ятник-хрест на Шевченковій могилі / З. П. Тарахан-Берега // Родовід. – 1996. – № 14. – С. 65–75.

18. Тарновський М. В. Василь Тарновський (молодший) / М. В. Тарновський // Хроніка-2000. – К., 1997. – № 19–20. – С. 156–175.

19. Товстоляк Н. М. Земська діяльність В. В. Тарновського-старшого / Н. М. Товстоляк // Знаки питання історії України: українська історія у європейському контексті : збірник матеріалів II Міжнародної конференції. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2005. – С. 54–57.

20. Товстоляк Н. М. Уроки Василя Тарновського (1837–1899) / Н. М. Товстоляк // Етнос. Культура. Нація : зб. наук. праць за матеріалами II Міжнародної науково-практичної конференції. – Дрогобич : Коло, 2001. – Вип. 2. – С. 65–70.

21. Шевченко Б. В. Качанівка, душі спочинок : фотоальбом / Б. В. Шевченко ; авт. тексту Г. Петренко ; упоряд. В. Лебедеяка. – 3-те вид., доп. – К. : Гнозис, 2012. – 128 с. : іл.